

Ібоя САМБОРОВСКИ-НОДЬ

PhD, доцент

директор бібліотечно-інформаційного центру «Опаціо Чере Янош»

Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5978-1196>

e-mail: sznibolya@kmf.uz.ua

РОЛЬ І МІСЦЕ ДЮЛИ БАРІ В ЖИТТІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ РЕФОРМАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПЕРІОД РАДЯНІЗАЦІЇ

Зазначено, що життя і діяльність колишнього пробста Березької церковної єпархії, сеньйора (старшого, або обласного уповноваженого Реформатської Церкви) Закарпатської Реформатської Церкви Дюли Барі до сьогодні не були предметом окремого історичного дослідження. Відтворено у хронологічному порядку діяльність цього представника Реформатської Церкви від часу приходу в регіон радянських військ і до його смерті. Розкрито той амбівалентний та водночас заплутаний стан, у якому опинилися конфесії краю, зокрема й реформати, після приєднання Закарпаття до Радянського Союзу.

З'ясовано, що дії Д. Барі були спрямовані передовсім на те, щоб реформатські громади пройшли державну реєстрацію та могли й надалі проводити богослужіння свого обряду. Стверджено, що віднайдені та проаналізовані джерела свідчать про прагматичний підхід у діях церковного керівника навіть тоді, коли його сучасники, спостерігаючи збоку, не розуміли мотивації його вчинків.

Констатовано, що хоча представник вищого закарпатського реформатського духовенства Д. Барі очолював ЗРЦ тільки до кінця 1949 р., однак це був саме той період, коли вирішувалося, чи зможе ця невелика, на думку радянської влади, конфесія чисельністю 90 тис. вірян зберегти свої традиції, чи, можливо, їм доведеться «влитися» до вже визнаної в Радянському Союзі організації Євангельських християн-баптистів. Відповідно стверджено, що своїм збереженням після 1944 р. ЗРЦ багато в чому завдячує саме священникові з Великих Берегів, пробсту Березького церковного округу Д. Барі, який у перехідний повоєнний період став уособленням стабільності, а у своїх рішеннях та діяльності, що ґрунтувалися на прагматизмі, він керувався насамперед інтересами реформатської громади.

Ключові слова: Дюла Барі, Закарпатська Реформатська Церква, історія Церкви, радянська влада, реформати (кальвіністи).

Проблематика теми криється в тому, що повного історичного розкриття життя та діяльності Дюли Барі (Gyula Baró) як сеньйора Закарпатської Реформатської Церкви (ЗРЦ), яка з 1944 р. опинилася на підвладних Радянському Союзу землях, як її обласного уповноваженого (повіреного) в 1946–1949 рр., як пробста Березької церковної єпархії немає досі.

Такий стан речей склався попри те, що в сучасній українській історіографії питання відносин між протестантськими конфесіями краю, зокрема й реформатами, та радянською владою досліджували різні вчені: Ігор Саламаха (Саламаха, 2001), Лариса Капітан (Капітан, 2013), Інна Шерстюк (Шерстюк, 2012), Оксана Лешко (Лешко, 2002а, 2002b, 2003) та Віктор Войналович (Войналович, 2005). Але в їхніх працях ім'я Д. Барі згадане рідко або епізодично, а наукового розгляду його діяльності та/або її ролі в історичному контексті, або ж діахронного аналізу його дій усе ще не відбулося. Вважаю за доцільне виокремити з-поміж названих дві праці, у яких є згадки про діяльність Д. Барі після 1944 р. Перша – стаття О. Лешко, опублікована 2002 р., де, розглядаючи процес обрання обласного уповноваженого (повіреного) ЗРЦ, авторка пише і про Д. Барі. Кілька разів згадане ім'я священника і в статті І. Шерстюк, у якій зроблено огляд життя закарпатських реформатів у першому десятилітті після Другої світової війни, однак про роль Д. Барі в цей період подані лише фрагментарні дані.

Мета статті – розкрити діяльність Д. Барі після 1944 р., не оминаючи увагою і попередній період його роботи. Здійснено спробу на основі передовсім тогочасних джерел окреслити історичний ракурс його церковної діяльності з жовтня 1944 р. аж до смерті в лютому 1951 р. Огляд церковної діяльності цього священнослужителя зроблено з дотриманням принципу хронологічної послідовності, крім цього, планує з'ясувати і внутрішні мотиви його вчинків, розкривши причинні зв'язки. Також проаналізовано результати роботи Д. Барі з погляду конфесії реформатів, і в цьому контексті сфокусовано на трьох проблемних питаннях, які кочують із публікації в публікацію, де згадане ім'я Д. Барі, але фактів на підтвердження не наведено. Перше запитання: чому державні органи хотіли бачити на посаді обласного уповноваженого ЗРЦ саме Д. Барі? Друге: чи мав він стосунок до затримань членів організації «Коло східних братів» (КСБ), які розпочалися 1947 р.? І, зрештою: чому Д. Барі в березні 1949 р. відмовився від посади обласного уповноваженого? Крім цього, у статті звернено увагу на те, яку роль відіграв священник із Великих Берегів у збереженні закарпатських реформатів і структури ЗРЦ, її виживанні на першому етапі радянізації краю.

Походження та душпастирська діяльність до 1944 р. Дюла Барі народився 6 листопада 1880 р. у м. Берегове в родині реформатського священника. Його батько, Шандор Барі (Sándor Bari), був духівником у с. Батево, паралельно керував архівом Березької церковної єпархії (Komjáti, 1879, old. 272). Його син здобув середню освіту в Мукачівській державній головній гімназії, згодом продовжив навчання в Дебреценській реформатській теологічній академії. Протягом студентських років молодий Д. Барі працював викладачем Закону Божого в Берегівській державній гімназії (Schürger, 1905, old. 49), був одним із редакторів газети «Берегі Уйшаг» («Beregí Újság») (Szerkesztőváltozás, 1905, old. 4), а також позаштатним працівником часопису «Фегердьормоті Гірлоп» («Fehérgyarmati Hírlap»). Після висвячення впродовж 1906–1913 рр. працював у селах Туріштванді та Берегдаровц (територія сучасної Угорщини), а 1913 р. його запросила стати в них священником колегія пресвітерів селища Великі Береги. На новому місці служіння його висвятили 15 лютого 1914 р. (Lelkészbeiktatások, 1914, old. 136). У шлюбі, укладеному з Ідою Бодакі (Ida Bodáky), родом із Великої Бийгані, народилося троє доньок: Ілона, Іда та Юдіт¹.

¹ Дружина Дюли Барі Іда була донькою поміщика Іштвана Бодакі (István Bodáky) з с. Велика Бийганя.

Душпастирська діяльність Д. Барі у Великих Берегах була різноманітною та багатогранною: у 1920–1921 рр. під керівництвом молодого священника проведено зовнішньо-внутрішню реконструкцію церкви та її вежі; 1922 р. він ініціював повторно відлити великий церковний дзвін вагою 840 кг, який був утрачений у Першій світовій війні; 1923 р. духівник ініціював створення церковного хору (Mácsza, 1990, old. 51) і сам став його членом. У 1936 р. замінили на сучасний сторічний годинник на церковній вежі, паралельно будівлю церкви було електрифіковано.

Крім чесного служіння в селищі, Д. Барі відігравав значну роль в організації життя Березької церковної єпархії та Закарпатського реформатського округу: 1923 р. він призначений касиром округу (TtREL-2), а паралельно і членом фінансової комісії (TtREL-3), згодом – синодським окружним секретарем у Левіце² (Megnyílt, 1923, old. 3), а також був обраний членом Комісії з питань церковного будівництва (Az ellenzéki, 1924, old. 1). Цього ж року його наблизив до себе єпископ ЗРЦ Бейла Берток (Béla Bertók) як окружного діловода з фінансових питань (TtREL-4). Зрештою, 1924 р. значною більшістю голосів Д. Барі було обрано головним пасторським секретарем Закарпатського реформатського округу (A kárpátaljai, 1924, old. 6).

Поряд із цим у нього вистачало енергії та часу на проведення активної політичної діяльності: 1924 р. став членом Спільного комітету Спілки опозиційних словенських та руських партій (Az ellenzéki, 1924, old. 1), долучився до руху руських спілок, який активізувався у 1920-х роках, а 1926 р. його навіть обрали членом правління, куди, серед інших, входили й Августин Волошин та Юлій Брашчайко (A ruszinszkói, 1926, old. 9). Крім цього, Д. Барі став членом екзаменаційної комісії для священників округу (Református, 1926, old. 7), а також представляв Березьку церковну єпархію у правлінні Спілки духовенства Закарпатського реформатського округу (Beregszászon, 1932, old. 11). Зазначена діяльність і робота на різних посадах сприяли тому, що коли 1932 р. звільнилося місце пробста Березького церковного округу, на цю посаду обрали Д. Барі (A beregi, 1932, old. 5). А влітку 1933 р. його також обрали головним пасторським секретарем Закарпатського реформатського округу і паралельно постійним членом синоду (Tisztújítás, 1933, old. 191).

Уся ця різноманітна діяльність не могла відбуватися без контактів із чехословацькою владою, місцеві представники неодноразово нехтували реформатськими громадами, оскільки керівництво Церкви мало великий вплив на місцеве населення. У 1920–1938 рр. Д. Барі в колах місцевої чехословацької влади вважали законослухняним і компетентним церковним діячем, який, добре знаючи різні сфери законодавства, часто публічно виступав за його дотримання. Він не мав конфліктів із представниками чехословацького політикуму, тому дуже неочікуваним стало те, що в жовтні 1938 р. влада викликала священника на допит у м. Берегове, звідки його вивезли до Ужгорода, де протягом кількох днів допитували, тримали в обласній в'язниці та навіть піддавали тортурам (Láncot, 1938, old. 4). Після багатоденних фізичних знущань він повернувся додому виснаженим і спустошеним. Згодом, за кілька тижнів, чехословацькі військові, які відступали з краю, затримали Д. Барі та його дружину в селі (разом із п'ятьма заможнішими господарями-селянами), зв'язали та примусили йти пішки аж до Макарового, а на волю відпустили тільки наступного дня. Священник, якому на той час було 58 років, повернувся в дуже поганому стані – йому довелося багато днів лікуватися в берегівській лікарні. Дюла Барі залишився живим, але по-

² Левіці – тоді Лева (Léva) – сучасне місто на заході Словаччини.

бої в м. Ужгород, допити та дводенне викрадення фізично дуже підкосили його здоров'я (Szamorovszkyné-Nagy, 2019, old. 9). У наступні роки Д. Барі зосередився саме на душпастирській діяльності у Великих Берегах, а 1941 р., зважаючи на вік і серйозні проблеми із серцем, подав прохання про вихід на пенсію. Відповідний дозвіл отримав, але призначена пенсія виявилася такою низькою (A Magyarországi, 1941, old. 557), що для подальшого життя довелося продовжувати священничу діяльність (потрібно було вивчити трьох доньок). Попри оскарження розміру пенсії, Конвент Реформатської Церкви Угорщини (РЦУ) свого рішення не змінив (A Magyarországi, 1942, old. 281).

У початковий період радянізації. Після того, як радянські війська зайняли територію Закарпаття, у жовтні 1944 р., частина реформатського духовенства покинула край, серед них і два пробсти (Fodor, 2017, old. 99). Залишення своїх місць служби церковним керівництвом спостерігалось не тільки на Закарпатті, тому Синод РЦУ ухвалив рішення, що після відновлення кордонів за Трианонським договором управління округом і водночас функції заступника єпископа перебирав на себе найстарший представник вищого духовенства, що залишився на місці (ДАЗО-7, арк. 8). Подібну рекомендацію в листі-циркулярі від 18 січня 1945 р. висловив і єпископ Затисянського реформатського округу Imre Рейвейс (Imre Révész), зазначивши, що найдоцільніше взяти на себе адміністративні й управлінські завдання буде головним секретарям або ж пасторським суддям, що залишилися на місцях (Horkay, 1998, old. 103–105). Єдиною такою особою виявився пробст Д. Барі, який відтак став водночас і найстаршим за віком головою церковного керівництва, що залишилося у краї. Однак протягом 1944–1945 рр. духівник був зайнятий проблемами власного приходу, оскільки згідно з виданим новою владою декретом від 5 грудня 1944 р. розпочато процес секуляризації (розділення Церкви і держави, Церкви й освіти), внаслідок чого церковній громаді Великих Берегів довелося змінювати установлені порядки. Першим і найбільшчим таким моментом стало передавання в березні 1945 р. сільської реформатської школи в державні руки (NREI-1, old. 67). Покликаючись на цей декрет, Виконавчий комітет депутатів трудящих Великоберезької сільської ради заборонив також проводити уроки релігії в будівлі школи. Через таке рішення довелося змінити як порядок, так і місце проведення уроків релігії та співів, адже раніше їх ставили в розклад і вони були обов'язковими для всіх. Про заборону викладати релігію у школі (ДАЗО-8, арк. 43) інспектор Берегівського округу Федір Повхан видав розпорядження тільки у грудні 1945 р. Натомість у Великих Берегах Д. Барі змушений був, починаючи з жовтня 1945 р., особисто проводити заняття з релігії та конфірмації у своєму старому кабінеті (NREI-2, old. 67).

Народна рада Закарпатської України 20 квітня 1945 р. видала низку декретів, зокрема «Про використання церковного майна» (ДАЗО-3, арк. 1–10), «Про передачу церковних будівель простою більшістю» (ДАЗО-1, арк. 29), «Про вільний вибір релігії» (ДАЗО-4, арк. 1–5), які, по суті, унеможливили діяльність Церкви як юридичної особи. Ці документи настільки обмежували діапазон дій реформатів, як, зрештою, й інших історичних Церков краю, що в серпні 1945 р. Дюла Барі змушений був організувати та очолити делегацію в Ужгород до двох представників керівництва Народної ради Закарпатської України: уповноваженого у справах релігії Петра Лінтура та уповноваженого з питань освіти Івана Керчі, щоб обговорити ситуацію з Реформатською Церквою і її школами (ДАЗО-7, арк. 8).

Попри це, нова влада підняла розмір церковного податку порівняно з 1944 р. на 100 %, а паралельно в листопаді 1945 р. проведено і грошову реформу (замість

угорського пенге (pengő), який використовувався раніше, впроваджено радянський карбованець). У протоколах церковної громади, пов'язаних із фінансовим звітом за 1945 р., зафіксовано, що до 17 листопада 1945 р. у Великих Берегах грошовою одиницею був пенге Угорського Королівства, а вже з 18 листопада перейшли на радянський карбованець (NREI-3, old. 70). Усі ці розпорядження значно звужували можливості подальших дій священника та пресвітерів у Великих Берегах. Але це було чи не найбільшим бажанням нового атеїстичного державного утворення – унеможливити існування Церков.

В активний період радянізації. Де-юре край став частиною УРСР 25 січня 1946 р. як Закарпатська обл., відтоді тут повною мірою почало функціонувати законодавство УРСР і СРСР. Імовірно, саме це спонукало Виконавчий комітет (ВК) депутатів трудящих Великоберезької сільської ради надіслати звернення № 50 від 13 лютого 1946 р., яке пресвітери місцевої громади прочитали з великим здивуванням. ВК ухвалив постанову № 24/1946, у якій йшлося: «На підставі ситуації, що склалася, та подання директора неповної середньої школи, а також з метою точнішого відвідування учнями державної школи» в церковній громаді, починаючи з жовтня 1945 р., заборонене викладання релігії, що раніше безперешкодно відбувалося в кабінеті священника (NREI-4, old. 72). Пресвітери на чолі з духівником Д. Барі взяли до відома «не підтверджену ніякими конкретними аргументами постанову», але «наразі утрималися від будь-яких заходів», щоби згодом у сприятливіший час розібратися у справі. Проте витіснення релігійного виховання на сімейний рівень не означало однозначної ліквідації душпастирської діяльності.

За таких обставин в область навесні 1946 р. завітав Петро Вільховий, який очолював Раду у справах релігійних культів (РСРК) УРСР, щоб підшукати відповідну людину на посаду обласного уповноваженого у справах релігійних культів. Напередодні Управління у справах релігійних культів, що діяло при Народній раді Закарпатської України (ДАЗО-2, арк. 1–7), як загалом по всьому Радянському Союзу, розділили на два органи. Попередній уповноважений – Петро Лінтур – став обласним уповноваженим Ради у справах РПЦ (Російської Православної Церкви) у Закарпатській обл.³, а другий орган – РСРК – почали створювати тільки після цього. Відповідно раду восени 1946 р. очолив Сергій Лямін-Агафонов, який отримав у розпорядження трьох співробітників (ДАЗО-6, арк. 4). Сергій Лямін-Агафонов, як і Петро Лінтур, був місцевим, закарпатцем, і хоча його кандидатуру Закарпатська обласна рада затвердила лише в жовтні 1946 р. (ЩАВОВУ-1, арк. 85), ще в червні він звернувся офіційним листом до керівників трьох реформатських церковних округів із вимогою подати списки священників, які працюють в їхніх округах. Дюла Барі як пробст Березької церковної єпархії надіслав такі дані 23 липня (ДАЗО-5, арк. 5–6, 12).

На кінець осені С. Лямін-Агафонов загалом мав інформацію про осіб реформатських священників, які залишилися на Закарпатті, про їхні посади, а також знав, що з-поміж церковного керівництва сеньйором (старшим) є Д. Барі. Ймовірно, саме тому він 19 грудня 1946 р. пише Березькому пробстові листа, у якому запрошує його 23 грудня на розмову в м. Ужгород. Однак запланована зустріч – частково через стан здоров'я пробста – не відбулася, про що священнослужитель повідомив ужгородського чиновника телеграмою. Паралельно Дюла Барі листом звернувся до головного секретаря округу Іштвана Дьорке (István Györke) із проханням піти на цю зустріч

³ Петро Лінтур обіймав цей пост із 20.04.1945 р. по 25.03.1947 р.

замість нього: «Оскільки громадська думка нашої церкви вважає мене керівником трьох церковних округів, і таку потребу я визнаю, але на практиці пов'язані з цим завдання виконувати не можу, за ініціативою інших, та й за власним рішенням звертаюся до Вашої Милості з проханням очолити замість мене реформатську церкву на Закарпатті» (Bary Gyula). Про це він вчасно повідомив усі зацікавлені сторони (KRELM).

Описаний крок Д. Барі, коли саму зустріч для обговорення справ реформатів він поставив вище того, щоби провести переговори з обласним уповноваженим особисто, дає змогу припустити, що в цій справі духівник керувався прагматизмом, а не власними інтересами. Про це свідчить і його позиція на нараді пробств, проведеної 22 січня 1947 р., де він із двома колегами досягнув згоди, що необхідно якомога швидше обрати особу т. зв. обласного уповноваженого від реформатів, інакше вони не зможуть вести переговори про державну реєстрацію (легалізацію) Церкви. Відзначаю, що жоден із пробств не пропонував власної кандидатури чи кандидатури іншого пробста, натомість погодили особу І. Дьорке, якого вважали врівноваженим і авторитетним членом Реформатської Церкви. Результати голосування церковних громад щодо особи обласного уповноваженого (і його секретаря) підтвердили думку пробств, оскільки І. Дьорке був обраний майже одногосно (ДАЗО-7, арк. 4).

Сергій Лямін-Агафонов погодився з результатами цих виборів і навіть повідомив про них кийське начальство. Однак П. Вільховий у листі-відповіді відхилив результати, назвавши вибори недійсним актом (ЦДАВОУ-5, арк. 130). Паралельно КСБ наполягало на якомога швидшому висвяченні І. Дьорке на єпископа й одночасному його призначенні уповноваженим. Однак ця вимога, як свідчать доступні на сьогодні джерела, здивувала як Дюла Барі, так і Шандора Лайоша (Sándor Lajos)⁴, оскільки вибори були оголошені тільки щодо статусу обласного уповноваженого (див.: Самборовскі-Нодь, 2022а, с. 68–75), від якого очікувалося насамперед виконання адміністративних завдань із контактами між ЗРЦ та органами радянської держави. У зв'язку з цим обидві сторони опинилися в незручному становищі. Дюла Барі описував у листі-циркулярі цю ситуацію у травні 1947 р. так: «... також на Ваше [тобто Іштвана Дьорке – *І. С-Н.*] прохання хотілося б з'ясувати цю справу попередньо принаймні на загальних зборах духовенства, щоби досягти згоди. З цією метою я подав звернення до урядового уповноваженого» (ДАЗО-7, арк. 8). Тобто пробст Д. Барі хотів з'ясувати це питання на зборах духовенства. З тогочасних документів можна висувати, що керівники Реформатської Церкви мали твердий намір відділити, як це і було передбачено церковними законами, цю посаду, яка передбачала передовсім виконання адміністративних функцій, від посади особи, що займалася внутрішніми справами Церкви. Про це чітко заявили двоє із трьох пробств (ДАЗО-7, арк. 7). Дюла Барі, ініціювавши загальні збори духовенства на 1 квітня 1947 р. із метою обговорення цього питання з дотриманням церковних правил, хотів уникнути зайвої конфронтації з державною владою. Проте за вказівками з Києва реформатам заборонили проведення будь-яких зібрань (ДАЗО-7, арк. 6, 8). Тоді, також згідно з церковними правилами, 28 березня провели раду церковних єпархій, на якій з'ясували, що «старший [був обраний – *І. С-Н.*] тільки для вирішення нерозв'язаних питань тимчасового характеру, тож про його висвячення не може бути й мови» (ДАЗО-7, арк. 7). Тут важливо зазначити, що на цьому засіданні Д. Барі відмовився від посади Березького пробста і водночас заявив, що не прагне стати майбутнім єпископом ЗРЦ (Horkay, 1998, old. 119). Ситуа-

⁴ Шандор Лайош тоді був пробстом Мараморош-Угочанської церковної єпархії.

ція ускладнилася й тим, що саме цього дня, 28 березня, троє членів КСБ передали в м. Ужгород обласному уповноваженому РПРК письмові тези віровчення, адресовані Йосипові Сталіну (Йосиф Сталин) (ЦДАВОУ-5, арк. 138, 141).

Після цих подій С. Лямін-Агафонов викликав до себе в м. Ужгород Д. Барі на 15 квітня, який цього разу вирушив на зустріч, але у призначений день з'явився не зумів через ремонт залізничної колії в Батеві. Розмова між Д. Барі й обласним уповноваженим РСРК, що планувалася майже пів року, зрештою відбулася 6 травня в м. Берегове (ДАЗО-7, арк. 7). Сергій Лямін-Агафонов спробував переконати благочинного погодитися на посаду уповноваженого (старшого) принаймні тимчасово. Натомість Д. Барі покликався на проведені Церквою вибори, за результатами яких на цю посаду було обрано І. Дьорке, а також апелював до того, що ще в березні залишив посаду пробста. Однак С. Лямін-Агафонов як доконаний факт навів розпорядження центру скасувати результати виборів 12 лютого, водночас і сам І. Дьорке офіційно заявив про відмову від посади, тож, зрештою, Д. Барі довелося погодитися стати старшим (обласним уповноваженим), адже саме він справді був найстаршим із церковного керівництва.

Виникає запитання: чому С. Лямін-Агафонов так хотів бачити обласним уповноваженим від ЗРЦ саме Д. Барі? Один із дослідників припускає, що хоча останній мав найбільший авторитет у середовищі реформатського духовенства, однак саме через «літній вік, слабке здоров'я, значну зайнятість, майже неможливість їздити, незнання державної мови (ні усно, ні письмово)» (ДАЗО-7, арк. 9) його обрали на цю посаду. Адже так в особі Д. Барі влада отримала б на чолі ЗРЦ керівника-маріонетку (sic!) замість молодого і впливового І. Дьорке (Лешко, 2002а, old. 110–111). Виходячи з такої логіки, літній священнослужитель став би слабохарактерним і нерішучим церковним керівником, який завжди робив би те, що йому наказують. Однак така характеристика, зважаючи на діяльність Д. Барі до 1944 р., йому не притаманна (див.: Szamborovszkyné-Nagy, 2020, old. 144–176). А те, що він погодився представляти свою конфесію, Церкву перед новою державною владою, автоматично не означає його слабкості, а навпаки. Зважаючи на стан здоров'я колишнього пробста, це швидше можна назвати відповідальною і жертвовною поведінкою, оскільки, як уже зазначено, жоден із пробстів не подав своєї кандидатури на цю посаду. Крім цього, як церковні правила, так і рекомендації колишнього єпископа передбачали, що саме Д. Барі має взяти на себе керівництво відірваної частинки Реформатської Церкви. Словом, він міг очолити РЦЗ і без будь-якої підтримки державних органів, однак не зробив цього. А те, що благочинний був лояльним до нової влади, означало не що інше, як застосування поведінки, яка приймає законодавство нової політичної системи та не протидіє їй. Це відповідало і церковним правилам («ми приймаємо призначену нам світську владу»). Отже, наявні відомі джерела не підтверджують ролі Д. Барі як маріонетки (sic!). Можна припустити, що державні радянські органи, які діяли за принципом суворой підпорядкованості та ерархії, шукали церковного діяча з найвищою посадою, тому і звернули увагу на постать Д. Барі. Проте із відомих на сьогодні документів остаточно встановити, чим саме керувалася влада, неможливо.

Безпосередньо після травневої зустрічі Д. Барі та С. Лямінова-Агафопова, за підсумками двомісячної перевірки, органи держбезпеки розпорядилися про негайну ліквідацію КСБ як антирадянської організації (ЦДАВОУ-5, арк. 134). Відповідно «на виконання вказівки Ради у справах релігійних культів Ради Міністрів СРСР

уповноважений РСРК у Закарпатській області розпустив організацію під назвою «Коло східних братів» як незаконну» (АУСБУЗО-1). Проти цього рішення влади був безсилий навіть старший від ЗРЦ, навіть попри те, що ЗРЦ насправді не була політичною організацією, і, звісно ж, не «прагнула всіляко сприяти фашистам Угорщини у перетворенні Закарпатської України на провінцію Святостефанівської вотчини», як це стверджував Комітет державної безпеки (КДБ) унаслідок проведеного щодо Церкви слідства (ЦДАВОУ-5, арк. 134). Останнє твердження фактично свідчило, що радянська влада ставиться до цієї групи священників так само, як і до Греко-Католицької Церкви (ГКЦ), яку вважала не релігійною, а суто політичною, націоналістичною та сепаратистською організацією (Боцюрків, 1993, с. 159). До того ж частині реформатського духовенства було відомо, що деякі члени КСБ хотіли перебрати керівництво ЗРЦ. Один із провідних членів організації, Борно Горкої (Barna Horokay) в пізніших спогадах описував це так: «... ми втручалися у зовнішні організаційні питання. Радянські методи нам тоді були ще не відомі, а їхні плани і не могли бути відомими. ... Втручатися у питання церковної організаційної структури було помилкою, ми й так нічого не досягли, а лише загострили суперечності. Наша справа – проповідання Божого слова, молитви та порятунок душ» (Horokay, 1998, old. 118, 128–129).

І так непросту ситуацію, у якій опинилися закарпатські реформати на чолі з Д. Барі, ще більше ускладнило прохання голови Генерального конвенту РЦУ Ласло Ровоса (László Ravasz) подбати про реформатські громади і долучити їх до союзу російських протестантів, із яким він звернувся до Південної баптистської конвенції Америки (MREZSL, old. 3). Паралельно в листі, адресованому закарпатському духовенству, він закликав «з метою спільної побудови Царства Божого *шукати зв'язки* з російськими протестантами» (MREZSL, old. 1). Тобто, якщо голову баптистів він просив про «долучення», що може означати і приєднання, то закарпатських церковників закликав лише до налагодження контактів. Ці відмінності у формулюванні думок згодом спричинили проблеми як для простого духовенства, так і для Д. Барі та решти церковного керівництва (див.: Szamborovszky-Nagy, 2022, old. 87–90). Дюла Барі рішуче виступив проти такого об'єднання, попри те, що до цієї ідеї, судячи з тогочасних процесів, радянська влада поставилася спочатку позитивно, оскільки так реформати ввійшли б до вже відомої організаційної структури – Євангельських християн-баптистів (ЄХБ). Проте благочинний під час переговорів погоджувався тільки на юридичну допомогу від Всесоюзної ради ЄХБ у питанні реєстрації реформатських релігійних громад. Від цієї позиції він не відмовився навіть попри рекомендації єпископа РЦУ, покликаючись на те, що за сучасних політичних обставин лист Л. Ровоса вже не визначальний, а саме об'єднання призведе до втрати реформатами своєї конфесійної ідентичності (ЦДАВОУ-5, арк. 84). Тобто в цій складній ситуації теж спостерігаємо прагматизм і розважливість Д. Барі, який зазначав, що «дотримуючись Святого Письма, кожен віруючий реформатський духівник має слухатися вищої влади, яку настановив над нами Бог». Тобто хоча відповідно до церковних канонів він намагався пристосовуватися до наявних можливостей, але водночас прагнув захистити громади своєї Церкви від небезпеки злиття, коли відмовився від ідеї приєднання до організації ЄХБ (див.: Szamborovszky-Nagy, 2022с, р. 77–100). Про серйозність позиції Д. Барі свідчить і те, що хоча він і отримав дозвіл С. Ляміна-Агафонова на консультації з ЄХБ, однак особисто в цій зустрічі, що відбулася в Батеві, участі не брав (ДАЗО-7, арк. 28). Свою енергію він сконцентрував на процесах у рідній громаді, а паралельно адміністрував справи, які надходили до нього як обласного уповноваженого ЗРЦ. Про одну з них

варто згадати окремо. Це – звернення від 23 липня 1947 р. до С. Ляміна-Агафопова, у якого священнослужитель повідомляє про зловживання місцевих органів влади (ДАЗО-7, арк. 33)⁵, і просить вплинути на, щоб Тіводорфолвіська сільська рада⁶ повернула квартиру місцевого священника. Виявилося, що сільська рада, не повідомивши ні пастора, ні куратора, ні пресвітерів чи будь-які інші церковні органи, конфіскувала житло духівника і заселилася туди (ДАЗО-7, арк. 24). Сергієві Ляміну-Агафонову вдалося добитися, щоб сільська рада, яка перевищила свої повноваження, відступила і тіводорфолвіський священник зміг, щоправда лише тимчасово, повернутися до власного дому.

Влітку 1947 р. реформатськими громадами циркулював лист пробста, з якого вони вперше офіційно дізналися про попередні умови проходження процедури державної реєстрації (KRELM). Громадам римо-католиків уже вдалося її пройти, однак для реформатів РСРК запуску цього процесу ще не дозволила. Можливо, радянська влада побоювалася, що конфесія, майже всі віряни якої були угорцями за національністю, у майбутньому проповідуватиме у краї сепаратизм, як у випадку ГКЦ, яку «звинувачували» в релігійному націоналізмі та сепаратизмі (Боцюрків, 1993, с. 159). Влада тягнула з дозволом і тому, що члени КСБ не віднеслися серйозно до розпорядження РСРК від 20 травня 1947 р. про їхній розпуск, і залучали до своїх заходів велику кількість вірників по всій області. Така практика продовжувалася навіть після того, як у вересні Сергій Лямін-Агафонов викликав із цього приводу Жігмонда Шімона (Zsigmond Simon), якого супроводжували священники Йозеф Зімані (József Zimányi) та Борно Горкої. Саме останніх як найактивніших членів КСБ затримали першими 17 жовтня. Тільки пізніше з'ясувалося, що Іван Полянський (голова РСРК у Москві) у справі з реформатами побоювався, що члени КСБ, які становили найбільш фанатичну частину реформатів, потрапивши до складу ЄХБ, зможуть там безперешкодно поширювати своє антирадянське вчення (ЦДАВОУ-3, арк. 140). Тому на місці, на Закарпатті, могло здатися, що влада стала на бік Д. Барі та Ш. Лайоша і перешкодила об'єднанню реформатів із ЄХБ. Імовірно, саме через незнання цих фактів Б. Горкої згодом назвав Д. Барі та Ш. Лайоша ворожими до КСБ (Horkey, 1998, old. 122). На жаль, ці факти були виявлені й опубліковані тільки недавно, коли відкрився доступ до архівних документів. Припускаю, що саме через незнання цих даних з'явилися такі припущення і твердження Густава Фодора (Gusztáv Fodor) та Марка Чорної (Márk Csarnai), згідно з якими хвиля затримань членів КСБ, яка почалася з арешту Йозефа Зімані та Борно Горкої, була спричинена не тезами віровчення, адресованими Йосипу Сталіну, а діями Дюлі Барі. Адже, як вважають ці дослідники, на виборах у лютому 1947 р. Д. Барі хотів здобути посаду обласного уповноваженого (див.: Fodor, 2016, old. 188; Fodor, 2022, old. 82), а коли йому це не вдалося, він звернувся до С. Ляміна-Агафопова із проханням усунути членів КСБ (див.: Csarnai, 2021, old. 54). Водночас М. Чорної визнає: «Не є доведеним, що саме Д. Барі спричинив арешти духівників КСБ, однак вони потрапили в поле зору радянської репресивної машини саме за його сприяння» (Csarnai, 2019, old. 123). Проте інформація з оприлюднених тогочасних архівних матеріалів однозначно спростовує не тільки те твердження, що пробст був відповідальний за арешти священників, а й те, що він якось звернув на них увагу КДБ. Маю на увазі передовсім такі факти: 1) про перевірку організації КСБ до КДБ звернувся П. Вільховий одразу після того, як отримав із Закарпаття результати лютневих виборів 1947 р.; 2) РСРК офіційно заборонила КСБ після травневої доповіді

⁵ Священником, про якого йшлося в листі, був один із членів КСБ Іштван Оссоньї (István Asszonyi).

⁶ Тоді це був Виноградівський р-н.

КДБ, тобто ще до того, як Д. Барі та С. Лямін-Агафонов зустрілися особисто; 3) арешт перших двох священників КСБ (Й. Зімані та Б. Горкої) відбувся тільки тоді, коли навіть після другого офіційного звернення КСБ продовжувало внутрішню діяльність (див.: Самборовскі-Нодь, 2022а, с. 68–75). Справді, такі дії Д. Барі були б зовсім нелогічні, адже, як уже зазначено, він міг у 1945 р. посісти, згідно з церковними правилами, найвищу керівну посаду, що йому пропонувала й державна влада. Але він цього не зробив! Тож подібні заяви дослідників більше скидаються на припущення чи порожні обвинувачення, ніж на обґрунтовані твердження.

Протягом цього часу Д. Барі довелося зіткнутися з животрепетними проблемами, як і решті духовенства, оскільки до реформатів радянська влада ставилася більш упереджено, ніж, наприклад, до православних. Із-поміж труднощів чи не найпомітнішим стало підвищення податку на доходи реформатських священників, який, як свідчать фінансові звіти, був значно вищим, ніж той, що накладався на православне духовенство (Офіцинський, 2010, с. 342). Підтвердженням складності ситуації може бути і протокол зборів пресвітерів у Великих Берегах від 12 березня 1948 р., де обговорювали лише одну тему – сплату державних податків. Податкові органи надіслали великоберезькій церковній громаді та безпосередньо Д. Барі повідомлення, що з доходу за 1947 р. йому необхідно додатково сплатити податок у розмірі 1 865,20 крб, а за невчасну сплату ще була нарахована пеня в розмірі 560 крб. Окрім цього, за 1948 р. було передбачено податок у розмірі 2 122,25 крб, до яких за кілька днів під рубрикою «за попередній період» донараховували (крім попередніх 1 932,5 крб) ще 4 547,5 крб, що разом склало 6 480 крб. Це була надзвичайно велика сума, зважаючи, що на офіційному рахунку громади було всього 1 000 крб. Важко було навіть уявити, звідки можна було б дістати решту суми, яку вимагала держава, – ще 5 500 крб (NREI-5, old. 78).

Влітку 1948 р. на порядок денний нарешті вийшло питання державної реєстрації реформатських релігійних громад, яка теж відбувалася з перешкодами. Керівництву церковного округу доводилося вести переговори з кожною громадою окремо, і навіть так на затвердження державними органами заявки від певної громади чекали по кілька місяців. У листі-циркулярі № 1948/18 канцелярія пробста Березької церковної єпархії повідомляла громади тільки про те, коли якій із них орієнтовно очікувати затвердження заявки на реєстрацію. Громада у Великих Берегах сподівалася на другу половину липня, крім цього, канцелярія пробста (про це пресвітери також дізналися з листа) зазначила, що до цього моменту необхідно провести реорганізацію церковного керівництва громади. З цією метою (після отримання дозволу від виконкому сільради) 4 липня 1948 р. були проведені загальні збори церковної громади, де всі відмовилися від своїх попередніх посад. На зборах були присутні 150 вірян, які головою зібрання обрали Балінта Мештера (Bálint Mester), а секретарем – Бейлу П. Фюзеші (Béla P. Füzesi) (NREI-5, old. 79). Із порядком денним присутніх ознайомив священник Д. Барі, який розповів про вимоги влади щодо реєстрації громади. У протоколі зафіксовано рішення релігійної громади Великих Берегів, згідно з яким головою церковної ради обрано Балінта Мештера, її секретарем – Бейлу П. Фюзеші, а касиром став Гейза Фанчик (Géza Fancsik). Окрім цього, для керівництва громадою обрано 7 членів ради, 3 члени наглядової ради, 7 загальних і 3 члени-заступники. Це була т. зв. Рада двадцяти, яка запросила священником Д. Барі. На думку Фрітца Пеєра-Мюллера (Fritz Peyer-Müller), якого часто цитують під час дослідження цього періоду, членів Ради двадцяти громади обирали не вільно, а із втручанням місцевих владних органів (Peyer-Müller,

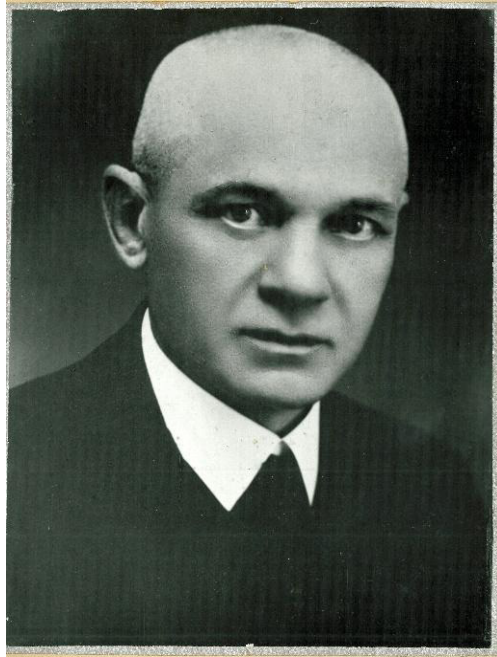
1994, old. 401). Однак для Великих Берегів це твердження не актуальне, оскільки як керівним складом церковної ради, так і членами Ради двадцяти стали найдавніші та найактивніші члени колишньої колегії пресвітерів.

Зрештою, державна реєстрація Великоберезької реформатської релігійної громади закінчилася протягом липня. Сам процес реєстрації відбувся в м. Ужгород у присутності нового закарпатського уповноваженого РСРК Михайло Распутька. З'явилися мали і новий голова релігійної громади, один член наглядової ради та священник (ЦДАВОУ-6, арк. 196). Для очолюваної Д. Барі громади це не становило проблеми. Згідно з документами, що дійшли до нашого часу, після літа 1948 р. Д. Барі згаданий уже тільки як обласний уповноважений ЗРЦ, однак в організації процесу реєстрації громад безпосередньої участі не брав – це було компетенцією пробствів. 9 червня 1948 р. три пробсти – Іштван Іййеш (István Illyés) від Березької, Бейла Генчі (Béla Gencsy) від Ужанської та Шандор Лайош від Мараморош-Угочанської єпархії – як керівники округів ЗРЦ змушені були підписати в Береговому т. зв. Заяву про лояльність на адресу закарпатського уповноваженого РСРК, у якій (подібно до заяви від 1945 р.) повністю відмежувалися від Церков будь-яких інших держав (ЦДАВОУ-7, арк. 136). Процес державної реєстрації церковних громад тривав до кінця грудня 1948 р., і, зрештою, дозвіл на легальну діяльність отримали 2/3 громад (див.: Самборовські-Нодь, 2022b, с. 179).

На початку 1947 р. стан здоров'я Д. Барі погіршувався, він часто був прикутий до ліжка, тож траплялося, що навіть не міг виконувати обов'язки священника. Зокрема, записи в метричній книзі свідчать, що похорони все частіше проводив замість нього помічник священника, іноді – кантор (дяк) (NREI-7, old. 10–11. s/sz). Маммо і подану Д. Барі 2 березня 1949 р. заяву до обласного уповноваженого РСРК, де він просить звільнити його з посади уповноваженого ЗРЦ, яку тимчасово обійняв на прохання С. Ляміна-Агафонова ще 6 травня 1947 р. Своє прохання колишній пробст обгрунтував тим, що внаслідок пережитих наприкінці 1947 р. двох нових інсультів він не здатний виконувати ні фізично, ні ментально обов'язки, які вимагають як багато часу, так і численних поїздок (ЦДАВОУ-4, арк. 9). Припущення, що Д. Барі відмовився від посади, бо мав забагато опонентів та недоброчинців (Шерстюк, 2012, с. 90), по-перше, залишає поза увагою серйозний вік духівника (1949 р. йому виповнилося 69), а по-друге, його проблеми зі здоров'ям, які загострилися внаслідок арешту й побоїв 1938 р. Очевидці з Великих Берегів, із якими мені вдалося поспілкуватися, підтверджують, що 1947 р., а потім 1949 р. Д. Барі мав кілька інсультів, після останнього з яких узагалі рідко піднімався з ліжка. І хоча розум його залишався гострим, однак свої дні він проводив переважно лежачи (Інтерв'ю, 2017).

Священник із Великих Берегів, колишній пробст Березької єпархії та обласний уповноважений ЗРЦ відійшов у вічність 14 лютого 1951 р., маючи 71 рік. Поховання відбулося 16 лютого, обряд прощання провели заступник берегівського священника Іштван Іййеш і духівник із Горонглаба Йозеф Поі (József Pói) (АУСБУЗО-2, арк. 181). Могила Д. Барі збереглася до наших днів на цвинтарі Великих Берегів.

Отже, можна зазначити, що хоча Д. Барі як сеньйор закарпатських реформатів очолював ЗРЦ тільки до кінця 1949 р., однак це був саме той період, коли для конфесії вирішувалися життєво важливі питання: чи зможе вона зберегти традиції і чи не приєднають реформатів до ЄХБ. Дюла Барі категорично не сприймав ідеї об'єднання з ЄХБ, бо вбачав у цьому небезпеку не тільки втратити оригінальну Літургію свого обряду, а загалом ідентичність реформатів.

Дюла Барі, 1938 р.

Твердження, що в особі Д. Барі на чолі ЗРЦ опинилася маріонетка, повністю безпідставне, бо він не був слабкодушним керівником, що легко піддається чужим впливам. Зважаючи на стан його здоров'я в 1947 р., цього священника варто назвати дуже відповідальною людиною. А його лояльні вчинки щодо державних органів, спрямовані на дотримання законодавства нової політичної системи, ґрунтувалися на церковних правилах його конфесії, згідно з якими реформати визнають над собою ту політичну владу, яку над ними призначив Бог. Так само безпідставне, як свідчать відомі на сьогодні архівні документи, припущення, що Д. Барі стояв за хвилею арештів реформатських священників 1947 р. і переслідуванням КСБ, або ж що він сприяв тому, щоби КДБ звернув увагу на членів цієї організації. Зрештою, 1949 р. він звільнився з посади обласного уповноваженого ЗРЦ не тому, що мав занадто багато недобррозичливців, а тому, що проблеми зі здоров'ям, які виникли внаслідок арешту й побоїв 1938 р., ще більше загострилися й унеможливили подальше виконання ним цієї роботи.

Так, вчинки Д. Барі свідчили про нього як про людину прагматичну й розважливу, а не покірну. Можна стверджувати, що великоберезький священник, пробст Березької єпархії уособлював спадкоємність і неперервність, що в той перехідний повоєнний період означало для його Церкви збереження певної стабільності. І хай його кроки, реакції були то свідомими, то рефлексивними, однак на першому плані для Д. Барі завжди залишалися інтереси реформатських церковних громад, а від виконання обов'язків він відмовився тільки тоді, коли в нього зовсім не залишилося для цього фізичних сил. Тому Д. Барі як знакова постать ЗРЦ піддавався нападкам через незгоду як за життя, так і після смерті. Однак це не позбавляє значимості його вчинків, які він робив заради збереження закарпатських реформатів після 1944 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

АУСБУЗО-1: Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області (Архів УСБУ в Закарпатській обл.), ф. 2258, оп. 1, од. зб. 5983, д. С-2274, арк. 181.

АУСБУЗО-2: Архів УСБУ в Закарпатській обл., ф. 7, д. С-5933.

Боцюрків, Б. (1993). Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989). В Я. Грицак, Б. Гудзяк (ред.), *Ковчег. Науковий збірник статей з церковної історії, 1*. Львів, 123–164.

Войналович, В. (2005). *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс*. Київ.

ДАЗО-1: Державний архів Закарпатської області (Держархів Закарпатської обл.), ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України 18 жовтня 1944 – 28 січня 1946 рр.), оп. 1, од. зб. 45.

ДАЗО-2: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-14, оп. 1, од. зб. 657.

ДАЗО-3: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-14, оп. 1, од. зб. 659.

ДАЗО-4: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-14, оп. 1, од. зб. 660.

ДАЗО-5: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-1490. (Уповноважений Ради зі справ релігійних культів), оп. 1, од. зб. 9.

ДАЗО-6: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-1490, оп. 1, од. зб. 11.

ДАЗО-7: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-1490, оп. 1, од. зб. 18.

ДАЗО-8: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-2595, оп. 1, од. зб. 4.

Інтерв'ю з Лайошом Нодь, записане в серпні 2017 р. *Архів автора*.

Капітан, Л. (2013). Процес реєстрації реформатських громад в повоєнному Закарпатті: прояв лояльності чи політична гра. *Краєзнавство, 2*, 139–145.

Лешко, О. (2002a). Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946–1949 роках. *Sarpatika-Karpatika, 20*, 105–114.

Лешко, О. (2002b). Протестанти Закарпаття: погляд у минуле. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія, 7*, 79–83.

Лешко, О. (2003). Реформатське духовенство Закарпаття в другій половині 40–50-х роках. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія, 9*, 74–82.

Офіцинський, Р. (2010). Напівдержавне православ'я та ізгої-протестанти. В М. Вегеша, Ч. Фединець (ред.), *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. Україномовний варіант українсько-угорського видання*. Ужгород, 341–343.

Саламаха, І. (2001). Реформатська церква Закарпаття в перші післявоєнні роки (1945–1948). В *Історія релігій в Україні: праці XI-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2001 р.)*, 1. Львів, 372–378.

Самборовські-Нодь, І. (2022a). Обрання обласного уповноваженого від Закарпатської реформатської церкви та наслідки цього процесу. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія, 40*, 68–75. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-68-75>

Самборовські-Нодь, І. (2022b). Зміни в організаційній структурі Закарпатської реформатської церкви (1946–1949). В *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 35*, 174–185. <https://doi.org/10.33402/ukr.2022-35-174-185>

ЦДАВОУ-1: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 4648 (Рада в справах релігії при Міністерстві у спра-

вах міграції і національностей України та її попередники: (об'єднаний фонд), оп. 2, спр. 15, арк. 85.

ЦДАВОУ-2: ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 2, спр. 34, арк. 84.

ЦДАВОУ-3: ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 2, спр. 49, арк. 140.

ЦДАВОУ-4: ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 2, спр. 51, арк. 9.

ЦДАВОУ-5: ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 34, арк. 130, 134, 136, 141.

ЦДАВОУ-6: ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 42, арк. 196.

ЦДАВОУ-7: ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 49.

Шерстюк, І. (2012). Закарпатська реформатська церква у перші повоєнні роки. *Історична пам'ять*, 28, 85–92.

A beregi református egyházmegye tisztújítása. (1932. november 24). *Prágai Magyar Hirlap*, 11(268), 5.

A kárpátaljai református egyházkerület új főjegyzője. (1924. november 13). *Prágai Magyar Hirlap*, 3(258), 6.

A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Budapesten, 1941. évi május hó 6–8. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. (1941). Budapest.

A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének 1942. évi május hó 6–7. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve, (1942). Budapest.

A ruszinszkói szövetkezeti mozgalom újraéledése. A Szövetkezeti Központ első közgyűlése, (1926. november 23). *Prágai Magyar Hirlap*, 5(266), 9.

Az ellenzéki Közös Bizottság 96 tagja közül már 82 leszavazott az Intéző Bizottság mellett, (1924. augusztus 22). *Prágai Magyar Hirlap*, 3(190), 1.

Bary Gyula beregi ref. esperes levele Nagytiszteletű Györke István úrnak egyházmegyei főjegyző, tanácsbíró Beregújfalun. Аpxis Саболч Дьорке.

Beregszászon megalakult a kárpátaljai református egyházkerület lelkészeinek egyesülete. (1932. november 13). *Prágai Magyar Hirlap*, 11(259), 11.

Csarnai, M. (2019). A kárpátaljai magyar reformátusok kálváriája a sztálinizmus éveiben (1944–1953). In F. Fazekas, T. Fedeles, L. Nagy (Eds.), *Évszázadok forgatagában: Keresztényüldözés – Krisztianizáció – Egyház*. Pécs, 111–130.

Csarnai, M. (2021). Református lelkészek kárpátaljai tragédiája. In *Kényszerű rabság, kettőtört sorsok, jelöletlen sírok: A GULAG-kutatás fehér foltjai*. Budapest, 45–57.

Fodor, G. (2016). A Kárpátaljai Református Egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. In D. E. Molnár, D. I. Molnár (Eds.), *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában*. Beregszász, 170–198.

Fodor, G. (2017). A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954). In Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (Eds.), *Hadifogság, Málenkij Robot, Gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai (1944–1953)*. Beregszász; Ungvár, 97–117.

Fodor, G. (2022). A Sztálinnak írt «levél» keletkezése és jelentősége a Napkeleti Baráti Kör lelkészeinek perében. In K. Erdős, I. Szamborovszkyné Nagy (Eds.), *«Hívek maradtak bajban, vészben...» Fejezetek a Kárpátaljai Református Egyház 20. századi történetéből*. Budapest, 61–90.

Horkay, B. (1998). A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből. H.n.

KRELМ: Kárpátaljai Református Egyház Levéltára és Múzeuma, I. 10. c. (Felsőbbhatósági körlevelek).

Komjáti, G. (1879. március 2). Könyvismertetés. *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 22(9), 272.

Láncot kötöttek a nagyberegai református lelkész nyakára, (1938. november 17). *Magyarság*, 19(261), 4.

Lelkészbeiktatások, (1914. március 1). *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 57(9), 136.

Mácza, M. (1990). A Csehszlovákiai Magyar Dalosszövetség országos dalosünnepé Komáromban 1938-ban. *Limes – Tudományos szemle*, 3(1), 44–55.

MREZSL: Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 2.f. fond, (Egyetemes Konvent iratai, Konventi Külügyi bizottság iratai), 41. doboz, 1947/1785.

Megnyílt a lévai református zsinat, (1923. június 19). *Prágai Magyar Hírlap*, 2(136), 3.

NREI-1: Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1945, 67. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1945. évi június hó 3. napján tartott gyűléséről.

NREI-2: Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1946a, 67. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1946. évi január hó 13. napján tartott gyűléséről.

NREI-3: Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1946b, 70. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1946. évi február hó 17. napján tartott gyűléséről.

NREI-4: Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1946c, 72. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1946. évi február hó 17. napján tartott gyűléséről.

NREI-5: Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1948, 78. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1948. évi március hó 12. napján tartott gyűléséről.

NREI-6: Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1948, 79. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1948. évi június hó 27. napján tartott gyűléséről.

NREI-7: Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1949, 10–11. s/szám alatt. Halottak anyakönyve a Nagyberegai egyházban az 1949. évben.

Peyer-Müller, F. (1994). *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – tekintettel a jelenre*. Budapest.

Református lelkési vizsgák Beregszászon. (1926). *Prágai Magyar Hírlap*, 5(251), 7.

Schürger, F. (1905). A Beregszászi Magyar Királyi Állami Főgimnázium XV.-ik évi értesítője 1904/1905. Beregszász.

Szamborovszkyné Nagy, I. (2019). Egy dicstelen hatalomátadás árnyékban maradt eseményéről. A nagyberegai lelkész 1938-as meghurcolása a csehszlovák karhatalom által. *Küldetés*, 18(6), 9.

Szamborovszkyné Nagy, I. (2020). «Egyedül, de hitünkben megerősödve». Bary Gyula lelkési tevékenysége az első Csehszlovák Köztársaság idején. *Teológiai Fórum*, 14(2), 144–176.

Szamborovszky-Nagy, I. (2022). The Dilemmas of the Post-War Transition for the Transcarpathian Calvinists in the Soviet Empire (1944–1949). *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 21(1), 77–100. <https://doi.org/10.2478/auseur-2022-0005>

Szerkesztőváltás. (1905. július 5). *Szatmár-Németi*, 9(44), 4.

Tisztújítás a kárpátaljai egyházkerületben, (1933. augusztus 6). *Sárospataki Református Lapok*, 28(32), 191.

TtREL-1: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a (Igazgatási iratok 1921–1939).

TtREL-2: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a 1(1923) 43. 1. sz. Jegyzőkönyv.

TtREL-3: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a 1(1923) 43. 12. sz. Jegyzőkönyv.

TtREL-4: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a 1(1923) 72. 2.

REFERENCES

Arkiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Zakarpatskii oblasti (Arkiv USBU v Zakarpatskii obl.), f. 2258. op. 1, od. zb. 5983, d. C-2274 (in Ukrainian).

Arkiv USBU v Zakarpatskii obl.), f. 7, d. C-5933, ark. 181 (in Ukrainian).

Botsiurkiv, B. (1993). Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva v katakombakh (1946–1989). In Y. Hrytsak, & B. Gudziak (Ed.), *Kovchek. Naukovyi zbirnyk statei z tserkovnoi istorii*, 1. Lviv, 123–164 (in Ukrainian).

Voinalovych, V. (2005). Partiino-derzhavna polityka shchodo religii ta relihiinykh instytutsii v Ukraini 1940–1960-kh rokiv: politolohichnyi dyskurs. Kyiv (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti (Derzharkhiv Zakarpatskoi obl.), f. R-14 (Prezidiia Narodnoi Rady Zakarpatskoi Ukrainy 18 zhovtnia 1944 – 28 sichnia 1946 rr.), op. 1, od. zb. 45 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl, f. P-14, op.1, od. zb. 657, ark. 29 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl, f. P-14, op.1, od. zb. 659, ark. 1–10 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl, f. P-14, op.1, od. zb. 660, ark. 1–5 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl, f. P-1490. (Upolnomochenni soveta po delam relyhoznykh kultov), op.1, od. zb. 9 (in Ukrainian)

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl, f P-1490, op.1, od. zb. 11. ark. 4 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f P-1490, op.1, od. zb. 18. ark. 4, 6–8, 23, 24 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl, f. P-2595. op. 1, od. zb. 4, ark. 43 (in Ukrainian).

Interviu z Laioshom Nod, zapysane v serpni 2017 r. *Arkiv avtora* (in Hungarian).

Kapitan, L. (2013). Protses reiestratsii reformatskykh hromad v povoiennomu Zakarpatti: proiav loialnosti chy politychna hra. *Kraieznavstvo*, 2, 139–145 (in Ukrainian).

Leshko, O. (2002a). Derzhavna polityka i protestantski hromady Zakarpattia v 1946–1949 rokakh. *Carpatika-Karpatyka*, 20, 105–114 (in Ukrainian).

Leshko, O. (2002b). Protestanty Zakarpattia: pohliad u mynule. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Istorii*, 7, 79–83 (in Ukrainian).

Leshko, O. (2003). Reformatske dukhovenstvo Zakarpattia v druhi polovyni 40–50-kh rokakh. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Istorii*, 9, 74–82 (in Ukrainian).

Ofitsynskiy, R. (2010). Napivderzhavne pravoslavia ta izghoi-protestanty. In M. Vehesha, Ch. Fedynets (Eds.), *Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura / ukrainomovnyi variant ukrainsko-uhorskoho vydannia*. Uzhhorod, 341–343 (in Ukrainian).

Salamakha, I. (2001). Reformatska tserkva Zakarpattia v pershi pisliavoienni roky (1945–1948). In *Istoriia religii v Ukraini. Pratsi X-yi Mizhnarodnoi naukovoï konferentsi. (Lviv, 16–19 travnia 2001 r.), 1*, 372–378 (in Ukrainian).

Samborovski-Nod, I. (2022a). Obrannia oblasnoho upovnovazhenoho vid Zakarpatskoi reformatskoi tserkvy ta naslidky tsoho protsesu. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Istoriia*. 40, 68–75. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-68-75> (in Ukrainian).

Samborovski-Nod, I. (2022b). Zminy v orhanizatsiinii strukturi Zakarpatskoi reformatskoi tserkvy (1946–1949). In *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 35, 174–185. <https://doi.org/10.33402/ukr.2022-35-174-185> (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy), f. 4648 (Rada v spravakh religii pry Ministerstvi u spravakh mihratsii i natsionalnostei Ukrainy ta yii poperednyky: (ob'iednanyi fond), op. 2, spr. 15, ark. 85 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 2, spr. 34, ark. 84 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 2, spr. 49, ark. 140 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 2, spr. 51, ark. 9 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 4, spr. 34, ark. 130, 134, 136, 141 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 4, spr. 42, ark. 196 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 4, spr. 49 (in Ukrainian).

Sherstiuk, I. (2012). Zakarpatska reformatska tserkva u pershi povienni roky. *Istorychna pamiat*, 28, 85–92 (in Ukrainian).

A beregi református egyházmegye tisztújítása. (1932. november 24). *Prágai Magyar Hirlap*, 11(268), 5 (in Hungarian)

A kárpátaljai református egyházkerület új főjegyzője. (1924. november 13). *Prágai Magyar Hirlap*, 3(258), 6. (in Hungarian).

A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Budapesten, 1941. évi május hó 6–8. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. (1941). Budapest (in Hungarian).

A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének 1942. évi május hó 6–7. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. (1942). Budapest (in Hungarian).

A ruszinszkói szövetkezeti mozgalom újraéledése. A Szövetkezeti Központ első közgyűlése, (1926. november 23). *Prágai Magyar Hirlap*, 5(266), 9 (in Hungarian).

Az ellenzéki Közös Bizottság 96 tagja közül már 82 leszavazott az Intéző Bizottság mellett, (1924. augusztus 22). *Prágai Magyar Hirlap*, 3(190), 1 (in Hungarian).

Bary Gyula beregi ref. esperes levele Nagytiszteletű Györke István úrnak egyházmegyei főjegyző, tanácsbíró Beregújfalú. *Archiv Sabolch Dorke* (in Hungarian).

Beregszászon megalakult a kárpátaljai református egyházkerület lelkészeinek egyesülete. (1932. november 13). *Prágai Magyar Hirlap*, 11(259), 11 (in Hungarian).

Csarnai, M. (2019). A kárpátaljai magyar reformátusok kálváriája a sztálinizmus éveiben (1944–1953). In F. Fazekas, T. Fedeles, L. Nagy (Eds.), *Évszázadok forgatagában: Keresztényüldözés – Krisztianizáció – Egyház*. Pécs, 111–130 (in Hungarian).

Csarnai, M. (2021). Református lelkészek kárpátaljai tragédiája. In *Kényszerű rabság, kettőtört sorsok, jelöletlen sírok: A GULAG-kutatás fehér foltjai*. Budapest, 45–57 (in Hungarian).

Fodor, G. (2016). A Kárpátaljai Református Egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. In D. E. Molnár, D. I. Molnár (Eds.), *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában*. Beregszász, 170–198 (in Hungarian).

Fodor, G. (2017). A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954). In Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (Eds.), *Hadifogság, Málenkij Robot, Gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborába (1944–1953)*. Beregszász; Ungvár, 97–117 (in Hungarian).

Fodor, G. (2022). A Sztálinnak írt «levél» keletkezése és jelentősége a Napkeleti Baráti Kör lelkészeinek perében. In K. Erdős, I. Szamborovszkyné Nagy (Eds.), *«Hívek maradtak bajban, vészben...» Fejezetek a Kárpátaljai Református Egyház 20. századi történetéből*. Budapest, 61–90 (in Hungarian).

Horkay, B. (1998). A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből. H.n. (in Hungarian). Kárpátaljai Református Egyház Levéltára és Múzeuma (KRELM), I. 10. c. (Felsőbbhatósági körlevelek) (in Hungarian).

Komjáti, G. (1879. március 2). Könyvismertetés. *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 22(9), 272 (in Hungarian).

Láncot kötöttek a nagyberegai református lelkész nyakára, (1938. november 17). *Magyarország*, 19(261), 4 (in Hungarian).

Lelkészeiktatások, (1914. március 1). *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 57(9), 136 (in Hungarian).

Mácza, M. (1990). A Csehszlovákiai Magyar Dalosszövetség országos dalosünnepé Komáromban 1938-ban. *Limes – Tudományos szemle*, 3(1), 44–55 (in Hungarian).

Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 2.f. fond, (Egyetemes Konvent iratai, Konventi Külügyi bizottság iratai), 41. doboz, 1947/1785 (in Hungarian).

Megnyílt a lévai református zsinat, (1923. Június 19). *Prágai Magyar Hírlap*, 2(136), 3 (in Hungarian).

Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1945, 67. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1945. évi június hó 3. napján tartott gyűléséről (in Hungarian).

Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1946a, 67. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1946. évi január hó 13. napján tartott gyűléséről (in Hungarian).

Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1946b, 70. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1946. évi február hó 17. napján tartott gyűléséről (in Hungarian).

Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1946c, 72. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1946. évi február hó 17. napján tartott gyűléséről (in Hungarian).

Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1948, 78. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1948. évi március hó 12. napján tartott gyűléséről (in Hungarian).

Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1948, 79. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1948. évi június hó 27. napján tartott gyűléséről (in Hungarian).

Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1949, 10–11. s/szám alatt. Halottak anyakönyve a Nagyberegai egyházban az 1949. Évben (in Hungarian).

Peyer-Müller, F. (1994). A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre. Budapest (in Hungarian).

Református lelkészi vizsgák Beregszászon, (1926). *Prágai Magyar Hirlap*, 5(251), 7 (in Hungarian).

Schürger, F. (1905). A Beregszászi Magyar Királyi Állami Főgimnázium XV.-ik évi értesítője 1904/1905. Beregszász (in Hungarian).

Szamorovszkyné Nagy, I. (2019). Egy dicstelen hatalomátadás árnyékban maradt eseményéről. A nagyberegai lelkész 1938-as meghurcolása a csehszlovák karhatalom által. *Küldetés*, 18(6), 9 (In English)

Szamorovszkyné Nagy, I. (2019). Egy dicstelen hatalomátadás árnyékban maradt eseményéről. A nagyberegai lelkész 1938-as meghurcolása a csehszlovák karhatalom által. *Küldetés*, 18(6), 9 (in Hungarian).

Szamorovszkyné Nagy, I. (2020). «Egyedül, de hitünkben megerősödvé». Bary Gyula lelkészi tevékenysége az első Csehszlovák Köztársaság idején. *Teológiai Fórum*, 14(2), 144–176 (in Hungarian).

Szerkesztőváltozás. (1905. július 5). *Szatmár-Németi*, 9(44), 4 (in Hungarian).

Szamorovszky-Nagy, I. (2022). The Dilemmas of the Post-War Transition for the Transcarpathian Calvinists in the Soviet Empire (1944–1949). *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 21 (1), 77–100. <https://doi.org/10.2478/auseur-2022-0005> (in Hungarian).

Szerkesztőváltozás. (1905. július 5). *Szatmár-Németi*, 9 (44), 4 (in Hungarian).

Tisztújítás a kárpátaljai egyházkerületben, (1933. augusztus 6). *Sárospataki Református Lapok*, 28(32), 19 (in Hungarian).

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a (Igazgatási iratok 1921–1939) (in Hungarian).

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a 1(1923) 43. 1. sz. Jegyzőkönyv (in Hungarian).

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a 1(1923) 43. 12. sz. Jegyzőkönyv (in Hungarian).

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a 1(1923) 72 (in Hungarian).

Ibolya SZAMBOROVSKY-NAGY

PhD (History), Associate Professor

Director of the Library and Information Center «Apáczai Csere János»

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5978-1196>

e-mail: sznibolya@kmf.uz.ua

THE PLACE AND ROLE OF GYULA BARY IN THE LIFE OF THE REFORMED CHURCH IN TRANSCARPATHIA DURING THE PERIOD OF SOVIETIZATION

It has been noted that the life and activities the former dean of the Bereg Diocese, senior (elder, or regional representative of the Reformed Church) of the Trans-Carpathian Reformed Church Gyula Bary has not been the subject of any separate historical study research. The study reconstructs the chronology of the representative's activities of the Reformed Church after the Soviet troops entered the region until his death. In it, the

ambivalent and complex situation is described in which the denominations et the region – including the Reformed one – found themselves in the Soviet Union the annexation of Transcarpathia after.

It was found that Gy. Bary's actions primarily aimed to receive official registration and to ensure possibilities for the Reformed communities to continue praising to the Lord according to their own liturgy. It was claimed that the identified and interpreted sources showed the pragmatism of the senior's actions, even sometimes according to his contemporaries – viewing from the outside – considered the motives of his actions incomprehensible.

It was stated that although Gy. Bary, as the senior member of the Trans-Carpathian Reformed Church, was the head of the TRC only until the end of 1949. This was the period when it was decided whether the domination – which, within 90,000 members, was considered to be very small in the eyes of the Soviet power, – could keep its traditions or whether it would be merged into the Evangelical Christian-Baptist congregation, which had been already recognized in the Soviet Union. Consequently, the survival of the TRC after 1944 was mainly due to Gy. Bary, the pastor of Velikiy Berehy, and dean of the Bereg Diocese, who represented stability in the post-war transitional period and who, in his pragmatic decisions and activities, kept the interests of the Reformed denomination in mind.

Keywords: Gyula Bary, Church history, Trans-Carpathian Reformed Church, History, Soviet power, the Reformed (Calvinists).